

Münire Kevser BAŞ (*)

SON DÖNEM ÇAĞATAY ŞAİRİ BABA RAHİM MEŞREB'İN MANZUM FÂTİHA TEFSİRİ

öz

Son dönem Çağatay sahası sûfî şairlerinden olan Baba Rahim Meşreb, Menâkıbnâmesi ve Mebde-i Nûr isimli mesnevisi ile bilinir. Ancak halk arasında sözlü kültür malzemesi olarak nakledilegelen ve Meşreb'e atfedilen bir de Fâtîha sûresinin manzum tefsiri söz konusudur. Basılı nüshasına rastlamadığımız bu eser, elyazması bir mecmua içinde tarafımızdan tespit edilmiş olup, kişisel/özel bir kütüphanede yer almaktadır. Gerek halk arasında nakledilen anlatılardan gerekse eserin son kısmında şairin kendi isminden bahsetmesinden eserin Meşreb'e ait olduğu tahmin edilmektedir. Tefsirde önce Hurûfiliğe yakın olarak nitelenebilecek bir yaklaşımla Fâtîha sûresinin kelimelerindeki harf sayılarının tekabül ettiği anlamlar üzerinde durulmuştur. Sonrasında ise Hz.Peygamber'in Fâtîha sûresi hakkındaki ifadeleri zikredilerek daha çok didaktik amaçla halkın anlayabileceği akıcı ve sade bir üslupla Fâtîha okumanın faydaları vurgulanmaktadır. Çağatayca aslından Latinize edilen ve günümüz Türkiye Türkçesine aktarılan metin yazılı literatüre kazandırılmak istenmiştir.

anahtar kelimeler

Baba Rahim Meşreb, Fâtîha tefsiri, manzum tefsir, Çağatayca

abstract

Last Term Chagatai Poet Baba Rahim Meşreb's Verse Commentary of Fatiha Surah

Baba Rahim Mashrab, one of the sufi poets in the last term Chagatai literature, is known for his *Menakibname* and *Kitab-ı Mebde-i Nur Masnavi*. Furthermore, he has a verse commentary of Fatiha surah which has been transported as an oral culture material and has ascribed to Mashrab. The study which we have not found any printed copy has stabilized in a manuscript mecmua and now is in a personal library. It is conjectured that the corpus pertains to Mashrab due to the quotations which are transported among people and poet's mentioning his own name at the last part of the corpus. In the exegesis, firstly it is emphasized the meaning which correspond to letter numbers in Fatiha surah with an approach close to *Hurufism*. Then, it is emphasized the benefits of reading Fatiha with fluent and simple style clear to people mostly with didactic aim by mentioning Hz. Muhammed's explanations about Fatiha surah. We aim the text that has transcribed into contemporary Turkish of Turkey from Chagatai Turkish to bring in written literature.

keywords

Baba Rahim Mashrab, Commentary of Fatiha Surah, Verse Commentary, Chagatai Turkish.

Giriş

Dinî nitelikli edebiyat literatürümüzde Kur'ân-ı Kerîm'e dayalı edebî türler geniş bir yer tutmakla beraber, Kur'ân metinlerini doğrudan edebî malzemeye dönüştürmek konusunda ihtiyatlı davranılmıştır. Vahyin anlamını tahribata uğratma çekincesi, nazmın ölçü ve kafiyeye dayanan kalıplarına sıkışacak anlamın aslından uzaklaşabileceği korkusu bu ihtiyata temel sebep teşkil eder. Metnin şiire dönüşme sürecindeki işlemlerin anlamın bünyesinden taviz vermeye elverişli bir yöntem olması, şairleri bu konuda hassas davranmaya sevk etmiştir. Ancak tüm bu hassasiyete rağmen şairler özellikle bazı sûrelerin veya âyetlerin manzum çevirilerini yapmaktan kendilerini alıkoymamışlardır. Özellikle sûfi gelenek içinde kabul edilen şairlerde bu eğilimin arttığını görmek mümkündür.

Son dönem Çağatay şairlerinden Baba Rahim Meşreb de Fâtiha sûresini manzum olarak tefsir eden sûfilerdendir. Daha çok *Menâkib-nâme'si* ve *Mebde-i Nûr* isimli eseri ile bilinen Baba Rahim Meşreb'in bu tefsiri, taasavvufî ve Hurûfî motifler taşımaktadır. Kolay anlaşılır, akıcı ve sade bir üslubun tercih

edildiği metnin çoğunlukla halk arasında sözlü olarak nakledilerek şöhret kazandığını tahmin etmekteyiz. Basılı bir nüshasına rastlamamış olmamıza rağmen eserin yazma nüshaları olması mümkündür. Kırgızistan'ın Özgen şehrinde yaşayan Abdulumin İSABAYEV'in kişisel kütüphanesinde rastladığımız Fâtiha tefsiri el yazması bir mecmua içindedir. Tefsir, hem önemli bir şair olarak kabul edilen Meşreb'in eserlerinden biri olması hem de manzum tefsir türünün otantik bir örneği olması bakımından önem arz etmektedir.

Çalışmamız bu örneğin, unutulmaması ve yazılı literatüre mal edilmesi amacını taşımaktadır. Öncelikle Baba Rahim Meşreb hakkında bilgi verilecek, metin Çağatayca aslından latinize edilecek ve günümüz Türkiye Türkçesine aktarılacaktır. Sonuç olarak eserin üslub ve muhtevasına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Baba Rahim Meşreb'in Hayatı

Baba Rahim Meşreb, son dönem Çağatay şairlerindedir. 1640 yılında bugün Özbekistan sınırları içerisinde olan Nemengan'da doğmuştur. Babasının adı Molla Veli'dir. İlk eğitimini burada Ahund Molla Bazar (ö.1668)'dan almıştır. Daha sonra Doğu Türkistan'da Kaşgar şehrinde Hidayetullah İşan Âfâk Hoca'nın tekkesinde yedi yıl kalmış ve dinî-tasavvufî bilgisini geliştirmiştir. Bir rivayete göre, Nakşibendîlik'teki "sefer der-vatan [vatanda yolculuk]" prensibini seyahat olarak yorumlamış ve yola koyulmuştur. Önce Fergana bölgesine yönelmiş, sonra Hocend, Taşkent ve Buhara'yı dolaşmıştır. Melamî-Kalenderî bir derviş olan Meşreb, ömrünün büyük bir kısmını Türkistan'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada seyahatle geçirmiştir. Amuderya nehrini geçip oradaki Özbekler ile bir meselede tartışmış ve küfür [kâfirlik] ile itham edilmiştir.¹ Kunduz şehri âlimlerinin fetvası ile Subhankulı Han'ın Belh emîri Mahmûd Biy Katagan tarafından Belh'te 1711 yılında asılarak idam edilmiştir. İdamına gerekçe olarak Mahmut Katagan'ın huzurunda onu küçük düşürücü davranışlarda bulunduğu da ileri sürülür. Bugün kabri, Afganistan'ın Belh yakınlarındaki İşkanmış köyünde olup ziyaretgâhtır.²

Hayatı ile ilgili bilgiler göz önüne alınarak Meşreb'in edebî mirasının üç evrede oluştuğu üzerinde durulur. Bunlar Nemengan'daki ilk tahsil devri; Kaşgar'daki Hidayetullah İşan Âfâk Hoca yanındaki müritlik yılları ve sonraki yıllarda Horasan ile Hindistan bölgelerinde yaptığı seyahat yılları şeklindedir. Hayatının özellikle Doğu Türkistan/Kaşgar evresi edebî kişiliğinin netleşmesinde büyük öneme sahiptir.³

Meşreb'in şiirleri Türkistan'ın her bölgesinde büyük bir zevkle okunmuş ve dilden dile dolaşmıştır. Özellikle bugünkü Özbekistan'da, Afganistan Türkle-

ri arasında ve Doğu Türkistan'da Baba Rahim Meşreb şöhretini korumaktadır. Hakkında Menâkıb-nâme yazılmış olan Baba Rahim Meşreb'in hayatı ile ilgili çeşitli menkıbeler *Menâkıb-nâme*'de anlatılır.⁴

Hayatı hakkındaki anlatıların derlendiği bir eser de, ilk kez 1886 yılında Taşkent'de neşredilmiş olan *Şah Meşreb Kıssası*'dır.⁵ Bu eser daha sonra 1991'de Mahmud Hasanî tarafından tekrar neşredilmiştir. Eserde anlatılanların efsanevi bilgiler olduğu iddialarını pek haklı bulmayan Mahmud Hasanî, her şeye rağmen *Şah Meşreb Kıssası* kitabının şairin hayat hikâyesi ve gazellerini aktaran yegane kaynak olduğuna dikkat çekmiştir. Onun tespitlerine göre Baba Rahim Meşreb bilgin, hazırcevap, doğru sözlü, takva sahibi, dünya malından yüz çevirmiş, derviş, kalender bir kişidir. Ömrü boyunca doğru bildiğinin peşinde olmuş, adaletsizlik ve haksızlıklara karşı mücadele aracı olarak şiirini kullanmış, mazlum halkın hakkını savunmak için çaba göstermiştir.⁶

Daha tahsil hayatının en başında ders aldığı hocası ile “ا” Elif harfinin anlamı üzerine tartışarak, bu harfi teklik/birlik anlamında görüp, “ب” Be harfine geçmeyi Allah'ın birliğini kabulü terk ediş gibi algılaması onun hür düşünce sahibi özgün bir kişilik kazanacağına işaret sayılmıştır.⁷

Mahmud Hasanî tarafından neşredilen *Şah Meşreb Kıssası* adlı eser, Baba Rahim Meşreb hakkındaki anlatıları derlediği için onun kişiliği ve birikimi hakkında oldukça önemlidir denilebilir. Bu eserde anlatılanlar birebir gerçeklerle örtüşmese dahi, en azından onun yaşadığı toplumda nasıl kabullenildiğini bizlere kısmen gösterebilir. Burada onunla ilgili anlatılanları uzun uzadıya aktarmak yerine, anlatılanlardan tespit edilenleri özetle vermek daha yerinde olacaktır. Çünkü çalışmamızda asıl konu etmek istediğimiz onun manzum Fâtîha sûresi tefsiridir. *Şah Meşreb Kıssası*'nda anlatılanları dikkate aldığımızda Baba Rahim Meşreb'in;

- Küçüklüğünde annesinin giydirdiği yeni elbiseleri dahi ihtiyaç sahiplerine verecek kadar diger-gâm bir çocuk olduğunu,⁸
- Daha küçüklüğünden itibaren, mezarlık gördüğünde ölümü düşünüp ağladığını,⁹
- Anne ve babasına hizmeti ganimet bildiğini,¹⁰
- Genç yaşta ailesinden ayrılıp dervişçe bir yaşamı tercih ettiğini,¹¹
- Balıkçı, Andican, Oş gibi pek çok şehre uğrayıp manevi önderleri ziyaret ettiğini,¹²
- Bir arayışın sonucu Kaşgar'a kadar giderek İşan Âfâk Hoca'ya mürid olduğunu,¹³
- Şiirle çok erken yaşlardan itibaren meşgul olduğunu, Hoca Hafız Şirâzî'den ezbere şiirler bildiğini,¹⁴

- Gazellerinin henüz kendisi hayattayken dillerde dolaştığını, ancak bunların yanlışlıklarla dolu olmasından yakındığını,¹⁵
- Evlendiği gayr-i müslim kadına kendi dinini kabul için ısrarına, daha sonra da ona namaz ve gusül gibi hususları öğretmesine bakarak dinî pratikler noktasında hassas olduğunu,¹⁶
- “Şehirde veren Hüdâ çölde vermez mi?” diyecek kadar mütevekkil olduğunu,¹⁷
- Kerâmetlerinin zâhir olduğunu,¹⁸
- Vefatı üzerine annesinin kabri başında kırk gün Kur’ân okuduğunu,¹⁹
- Yanında sürekli olarak Sitar adlı üç telli bir çalgı bulundurduğunu, şiir ve gazellerini bununla okuduğunu,²⁰
- Yine seyahatlerini eşek sırtında yaptığını ve yanında köpek/ler bulundurduğunu,²¹
- Seyahatleri esnasında konakladığı beldelerde çok sayıda mürit edindiğini,²²
- İlim-irfan sahibi insanlara hürmetkâr olduğunu,²³
- Kur’ân’ın tamamını şiirle ifade etmeyi istediğini, bunu bazı kişilerle istişare ettiğini ancak kendisine bunun mümkün olamayacağını söylediğini,²⁴
- Düşünce ve tavırları nedeniyle Hallâc-ı Mansur’a benzetildiğini,²⁵
- Genel olarak birtakım yanlış anlamalar nedeniyle birkaç kez küfürle itham edildiğini,²⁶
- Bir defasında büyük bir ateş hazırlatılıp yakılmak istendiğini, ancak onun keramet gösterip yanmadığını,²⁷
- Belh’te idam için darağacına götürülürken söylediklerine ve ölmeden önce iki rekat namaz kılmak istemesine bakarak yüce bir teslimiyet duygusuna sahip olduğunu²⁸ söylemek mümkündür.

Baba Rahim Meşreb, Çağatay Edebiyatının klasik sonrası devrinin temsilcilerindedir. Bu dönem Çağatay Edebiyatının gerileme ve çöküş evresidir. Bu evrede yetişen şairler çoğunlukla Nevâî ve Fuzûlî’yi taklit etmişler, ancak pek de başarılı olamamışlardır. Bunlar içerisinde bütün Türkistan’da büyük bir şöhrete ulaşan Baba Rahim Meşreb’in ayrı bir yeri vardır. O, Klasik Edebiyatın gazel, müstezat, murabba, muhammes, müseddes, müsemmen, terci-i bend, mesnevî, kaside, kıta, rubai, muamma, çistan, tuyuğ ve müfret gibi on altı türünde başarılı eserler vermiştir. Baba Rahim Meşreb, Özbek Edebiyatında en çok müstezat yazan şairdir. Meşreb, Çağatay Edebiyatının son döneminde hem lirik hem de didaktik şiirler yazmıştır. Şiirlerinde Klasik Edebiyatın temel ölçülerine

oldukça sadık kalmış, vezin ve kafiye konusunda dikkatli davranmıştır. Özbek araştırmacılarından Meşreb üzerine çalışmalarıyla tanınan Abdureşit Abdugafurov, Meşreb'e mahsus "meşrebane" üsluptan söz eder. Meşrebane üslubun özellikleri; halk türküleri gibi sade ve samimiliği ile büyüleyici olması, vezin ve kafiyelerin halkın canlı dilinden faydalanılarak yapılması ile mısralardaki sürat ve coşkunluk olarak belirtilir.²⁹

Şah Meşreb'in şiirleri 18. yüzyıldan beri gerek evlerde; gerek pazar, düğün ve eğlence yerlerinde geniş halk kitleleri tarafından sevilerek okunmuştur. Okunması âdeta gelenek hâlini almış olan bu şiirleri bestesiyle okuyanlara "meşrebhân" denir. Sovyetler Birliği döneminde aksayan bu geleneğin son zamanlarda özellikle Fergana bölgesinde canlanmaya başladığı görülmektedir.³⁰

2. Manzum Fâtiha Tefsiri

Baba Rahim Meşreb'in makalemize konu ettiğimiz *Manzum Fâtiha Tefsiri*'nin iki önemli yönü vardır. Birincisi tefsirin manzum yapılmaya çalışılması, ikincisi de bunun için Fâtiha sûresinin seçilmesi olmasıdır.

Dinî edebiyatımıza birinci yön açısından baktığımızda Kur'ân-ı Kerim'in manzum tercüme ve tefsirlerine pek rastlanılmadığını görmekteyiz. Yasin sûresinin 69. âyetinde "Biz ona şiir öğretmedik, bu ona yaraşmaz da. O ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'ân'dır." buyrulmuş olmasının, söz konusu duruma etkisinin olduğu üzerinde durulur. Diğer taraftan nazmın bir ölçü ve kafiye dayanağı ve Kur'ân-ı Kerim'in anlamının şekil içerisine sıkıştırılmasının nazmen tercümeyle engel oluşturduğu da ileri sürülür. Divan şiirinde âyet iktibaslarının bir kısmı meâlen yapılmış olsa da, bunlar tercüme niyetiyle yapılmadığından manzum âyet çevirisi olarak değerlendirilmemişlerdir. Klasik tercüme geleneğinde müstakil manzum Kur'ân-ı Kerim çevirisine rastlanmasa da kısmi olarak sûre ve âyet çevirileri bulunmaktadır. XV. yüzyılda yaşamış olan Hatipoğlu Muhammed, Muslihuddin Mustafa b. Muhammed tarafından yapılmış olan Mülk sûresi tefsirini Türkçeye manzum olarak çevirmiş ve *Letâyifnâme* adını vermiştir.³¹

İkinci yön ise Fâtiha sûresinin seçilmiş olması konusudur. Bu esasında yadırganacak bir durum değildir. Çünkü Fâtiha sûresinin fazileti ile ilgili rivayetler, onun dîni merasim ve ritüellerde çeşitli vesilelerle okunan, birçok faydası olduğuna inanılan bir sûre olmasına etki etmekle birlikte, yazılı kültürümüzde müstakil olarak tefsir edilmesi geleneğinin de temel dayanağı kabul edilmişlerdir. Söz konusu rivayetlerden bazıları şöyledir:

- Kur'ân-ı Kerim'de "Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yediyi ve şu büyük Kur'ân'ı vermişizdir." (Hicr sûresi: 15/87) âyetinde tekrarlanan yedi ile kastedilen Fâtiha Sûresi'dir.

- Bir hadîs-i şerifte Fâtiha sûresinin içeriği ile ilgili olarak: “Namazı kulumla aramda ikiye ayırdım. Bir yarısı benimdir, diğer yarısı kulumundur. Kuluma istediği verilecektir. Kul: “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’adır” dediği zaman Allah: “Kulum bana hamd etti, senada bulundu” der. Kul: “Allah, Rahmân ve Rahîmdir” deyince, Allah: “kulum beni övdü” der. Kul: “Din gününün sahibi, hükümdarıdır” dediği zaman, Allah: “Kulum beni yüceltti” der. Kul: “Ancak sana kulluk/ibâdet eder, yalnızca senden yardım dileriz” dediği zaman, Allah: “Bu benimle kulum arasındadır, artık kulum ne isterse verilecektir” der. Kul: “Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna. Kendilerine gazab edilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil” dediği zaman Allah: “İşte bu, yalnızca kulum içindir; kulumun isteği yerine gelecektir.” der.”³² şeklinde söylenmektedir.
- Başka bir hadîs-i şerifte Peygamber Efendimiz Übeyy b. Ka’b’a: “Sana ne Tevrat’ta, ne İncil’de, ne Zebur’da, ne de Kur’ân’ın diğer kısımlarında benzeri indirilmiş bir sûre öğretmemi ister misin?” buyurdu. Übeyy b. Ka’b: “Evet, ya Resûlallah!” dedi. Resul-i Ekrem Efendimiz: “Namazda nasıl okuyorsun?” buyurdu. Übeyy İbn-i Ka’b, Fâtiha sûresini okuyunca, Peygamber Efendimiz: “Evet, nefsim kudret elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, onun eşi, ne Tevrat’ta, ne İncil’de, ne Zebur’da ve ne de Kur’ân’ın diğer kısımlarında indirilmiştir. O bana verilen şanlı Kur’ân’ın içinde bulunan yedi âyetli Fâtiha sûresi’dir, buyurdu.”³³
- Diğer bir hadîste: “Ümmü’l-Kur’ân (Fâtiha sûresi) diğer sûrelere bedeldir, diğer sûrelerden ise ona denk olacak yoktur.”³⁴ buyurulmuştur.

Kaynaklarda bu anlamı taşıyan başka hadis-i şerifler de bulunmaktadır.

Rivayetlere bakıldığında Fâtiha sûresinin başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere bütün semavi kitapların temel esaslarını içine almak, adeta onları özetlemek ve derin manalar içermek gibi faziletlere sahip olduğu açıkça görülür. İşte bu rivayetlerin etkisiyle olsa gerek, özellikle sûfi gelenek içinde Ebu’l-Leys Semerkandî (ö.993), Gazzâlî (ö.1111), Hacı Bektaş Velî (ö. 1271), Sadreddin Konevî (ö.1274), Molla Fenârî (ö.1431), İsmail Ankaravî (ö.1631), Abdulmecid Sivasî (ö.1639), İsmail Hakkî Bursevî (ö.1725) gibi tanınmış birçok âlim ve mutasavvıf müstakil olarak birer Fâtiha sûresi tefsiri kaleme almışlardır.³⁵ Muhtemelen aynı etkiyle Baba Rahim Meşreb’in de aşağıda metnini sunacağımız müstakil ve manzum bir Fâtiha sûresi tefsiri olmuştur.

Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtiha Tefsiri:³⁶

Duslarimga bir nukta suz oçay derman
Bir nuktadin durlar olib soçay derman
Alhãmduni hoşiyatin yozay derman
Bul bağ içra kirib gullar uzay derman
Taliblerge bu sözlerini aytay derman
Al hãmduda beş harîb bor beş vaqt namoz
Bir hãtoiñg bolsa keçmas ul beniyoz
Ollohda uç harf bordur beş bilan sakkiz bolur
Kuloğ solıñg duru gavhar soçay derman
Kim oqısa sakkiz Cannat vocib bolur
Yana Rabbul olamında on harf bolur
Sakkiz bilan on sakkiz harf cem' bolur
On sakkiz miñg olam hamma dohil bolur
Koproğ o'qubon bu savobdan olay derman
Arroħmanda olti harfdur huş firovon
Cem'i bolur yigirma turt bafirovon
Keça kunduz yigirma turt bolur
Heç tohtamay Alhãmduni qil kıroat
Hãmdin aytib doim oqıb yuray derman
Arroħimda yana olti harf bolur
Yigirma turt bilan çoşsa ottiz bolur
Bilgil muni bir oy ottiz kun bolur
Kim kıroat kıldi doim nurga tolur
Men ham oqıb Hağ nuriga tolay derman
Maliki yavmuddında on ikki harf bolur
Bir yıl ham on ikki oy bolgay şarif

Dostlarıma bir nokta söz açayım derim
Bir noktadan inciler alıp saçayım derim
Elhamdü'ni hasiyetin yazayım derim
Bu bahçe içine girip çiçek alayım derim
İsteyenlere bu sözleri anlatayım derim
“El-hamdü”de beş harf var beş vakit namaz
Bir hatan olsa gitmez o bî-niyaz
Allah'da üç harf vardır Beş ile sekiz olur
Kulak verin inci-cevher saçayım derim
Kim okursa sekiz Cennet vacip olur
Yine “Rabbü'l-âlemîn”de on harf olur
Sekiz ile on sekiz harf tam olur
On sekiz bin âlem hepsi dahil olur
Çok okuyup bu sevaptan alayım derim
“Er-rahmân”da altı harf hoş refah
Hepsi olur yirmi dört tamam
Gece gündüz yirmi dört olur
Hiç durmadan Elhamdü'yü kıl kıraat
Hamd ederek daim okuyayım derim
“Er-rahîm”de yine altı harf olur
Yirmi dörtle eklense otuz olur
Bil ki bir ay otuz gün olur
Kim kıraat kılsa daim nûra dolar
Ben de okuyup Hak nûruna dolayım derim
“Mâliki yevmî'd-dîn”de on iki harf olur
Bir yıl da on iki ay olur şerîf

Beyhudaga hiç umringni sen kılmagil hayf
İhloşi bilan men ham oqib bolay derman
İyyaka nabududa sakkiz harf bolur
Yuqoridaki harflar bilan ellik bolur
Kim oqisa ellik coydan oson bolur
Kob oqibon men ham oson otay derman
Va iyyaka nastainda on bir harf bolur
Yuqoridagi harflar bilan otmiş bir bolur
Bu dunyoni daryolari otmiş bir bolur
Bu daryolar vaqt içsa savob bolur
Doim oqib bu savobdin olay derman
İhdinaşşiroçalda on bir harf bolur
Otmiş bir bilan yetmiş ikki harf bolur
Ahlibiyat Makka yetmiş ikki firqa bolur
Kob oqisan bu firqadan kılmas bolur
Men ham oqib revocini topay derman
Mustakimda sakkiz harf bor biliñg muni
Yetmiş ikki bilan sakson kılib ham oni
Kiyomatda sakson darra urgay sani
Kim oqisa bir darra ham urmas oni
Keça kunduz tinmay oqib yuray derman
Şirotallazina anamta alayhimni angla munda
On tokkiz harf bordur biliñg munda
Sakson birla tokson tokkiz bolur onda
Haq Taolo ismi tokson (tokkiz) bolur anda

Boşuna hiç ömrünü sen etme sarf
İhlâs ile ben de okuyup olayım derim
“İyyâke na'büdü”de sekiz harf olur
Yukarıdaki harfler ile elli olur
Kim okursa elli yerden âsân (kolay) olur
Çok okuyup ben de kolay geçeyim derim
“Ve iyyâke nestaîn”de on bir harf olur
Yukarıdaki harfler ile altmış bir olur
Bu dünyanın deryaları altmış bir olur
Bu deryalar vaktin içerse sevap olur
Daim okuyarak bu sevabı alayım derim
“İhdina's-sırâtal”da on bir harf olur
Altmış bir ile yetmiş iki harf olur
Ehl-i bâat Mekke yetmiş iki fırka olur
Çok okursan bu firkadan olmaz olur
Ben de okuyup faydasını bulayım derim
“Müstakîm”de sekiz harf var bilin bunu
Yetmiş iki ile seksen eder de onu
Kıyamette seksen sopa döver seni
Kim okursa bir sopa da dövmez onu
Gece gündüz durmadan okuyayım derim
“Sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim”i anla bunu
On dokuz harf var bilin bunu
Seksen ile doksan dokuz olur onda
Hak Teâlâ ismi doksan dokuz olur onda

Bu suraga conim urbon ilay derman
Gayrilmagzubi alayhimda on besdur
Tokson tokkiz birla yuz on turt bolur
Bir yuz on turt ur'ondagi sura bolur
Kim okisa hatmi ur'on ilgan bolur
Men ham okib hatmi ur'on ilay derman
Valazzolinda on bor ayo duslar
Cem'i bir yuz yigirma turt bolur
Bir yuz yigirma turt miing paygambar otdi duslar
Paygambarlar savobini yozay derman
Doim okib bu savobdan olay derman
Alhamduda bir yuz yigirma turt harf bor balsa
Har harfda yuz miing savob bor balsa
Ihlos birla har kim okib yurar balsa
Cannat icra kirib cavlon ilar balsa
Men ham okib anda cavlon ilay derman
Bayon ildim toliblarga
Aqli raso ba-diyonat sodiklarga
Mutevezzur balsa usbu sozim loyiklarga
Aqli raso ba-diyonat sodiklarga
Rahm aylasa Alloh mendek fosiklarga
Alhamduni tildin koymay aytay deyman
Odob bilan ul ashoblar Mustafodin
Alhamduni isimlarin surmadimu
Bulbul guyo bolib anda Rasulalloh

Bu sûreye canım kurban kılayım derim
“Ğayri'l-mağzûbi aleyhim”de on beş harf vardır
Doksan dokuz ile yüz on dört olur
Bir yüz on dört Kur'ân'daki sûre olur
Kim okursa Kur'ân hatim etmiş gibi olur
Ben de okuyup Kur'ân hatim kılayım derim
“Veladdâllîn”de on vardır ey dostlar!
Hepsi bir yüz yirmi dört olur
Bir yüz yirmi dört bin peygamber geçti dostlar
Peygamberler sevabını yazayım derim
Daim okuyup bu sevaptan alayım derim
Elhamdü'de bir yüz yirmi dört harf var ise
Her harfde yüz bin sevab var olursa
İhlâs ile her kim okuyup gezer ise
Cennete girip cevelân edeyim derim
Ben de okuyup orada cevelân edeyim derim
Beyan ettim taliplere
Akıllı baliğ diyânetli sadıklara
Ulaşırsa bu sözüm lâyıklara
Akıllı bâliğ, diyânetli sâdıklara
Merhamet etse Allah benim gibi fâsıklara
Elhamdü'nü dilden bırakmadan söyleyeyim derim
Âdab ile o ashablar Mustafa'dan
Elhamdü'nü isimlerin sormadı mı?
Bülbül misal o zaman Resulallah

Ashoblarga bir bir cavob bermadimu
Mumin banda Alḥamdulillahi Robbil ʿAlamin der bulsa
İḥlos birla gar ḳiroat ḳilar bulsa
Ul bandani Alloh ḳalbin oḳar bulsa
Ul darocat ḥalolidin topdimu
Arroḥmanirroḥim desa oḣal odam
Ḥub aḥḡlagil baḥtu davlat bulmadimu
Ul odamga ḳayḡu kulfat bolmas motam
Raḥmat daryosiga ḡarḳob bulmadimu
Maliki yavmiddinga yetsa nogoh
Ham firovon ṣavḳ bergay anga Alloh
Bu suraning ḥosiyatidur valloh billoh
T ʿaat aytib tavfiḡ bila topmadimu
İyyaka n ʿabudu va iyyaka nast ʿainda
ʿİbodat ḳil bir Allohga bolḳil yaḳin
Ḳil ḳiroat Alḥamduni ermas ḳiyin
Oḳiganga Cannat vada ḳilmadimu
İhdinaṣṣirotal mustaḳim desa banda
Filṣirotdin Buroḳ yangliḳ otar anda
Bu suraga etiḳodiḥḡ bulsa banda
Kob oḳigan rohi rostni topmadimu
Ṣirotollazina an ʿamta ʿalayhimda
Kim oḳisa iymon aytar oḥirida
Ul Muhammad aṣhoblarga aytmadimu
Ḡayrilmaḡzubi ʿalayhim deb oḳur bulsa

Ashablara bir cevap vermedi mi?
-Mü'min kul "El-hamdulillahi Rabbi'l-Âlemîn" der ise
İhlâs ile eğer kıraat ederse
O kulun Allah kalbin açar ise
O derece helâlinden bulmadı mı?
"Er-rahmani'r-rahîm" derse o insan
İyi anla baht devlet bulmadı mı?
O insana kaygı keder olmaz matem
Rahmet deryasında gark olmadı mı?
"Mâliki yevmi'd-dîn"e ulaşırsa eğer
Hem firâvân şevk verir ona Allah
Bu sûrenin özelliğidir vallah billah
Tâat eden tevfik ile bulmadı mı?
"İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn"de
İbadet et bir Allah'a ol yakın
Kıl kıraat Elhamdü'yü değildir zor
Okuyana Cennet vaad edilmedi mi?
"İhdina's-sirâta'l-müstakîm" derse kul
Sırttan Burak misal geçer onda
Bu sûreye itikadın olursa bende (kul)
Çok okuyan doğru yolu bulmadı mı?
"Sırâta'l-lazîna en'amte alayhim"de
Kim okursa iman söyler sonunda
O Muhammed ashablara demedi mi?
"Gayri'l-mağdûbi aleyhim" diye okur ise

Қийоматни қорўнцедин болғай омон
Ul bandani раҳмат қилғил Қодир Мавлон
Ошал банда саҳоватлик булмадиму
Valazzollin desa қилғай Ҳақ раҳмати
Маҳсаргоҳда ҳеҳ кормагай калофатни
Шукр аylaгил ey ummato ҳош давлати
Ҳақ Муштафо бу сузларни айтмадиму
Omin desa қолун оқиб ошал банда
Ҳақ Та'ала қабул қилғай ошал дамда
Ravo қилғай итиқодин булса банда
Ul итиқод вақти ду'а булмадиму
Ey биродар Алҳамдунӣ қироат қил
Иҳлас била бу сурани тиловат қил
Alloh агар луғфайласа фароғат қил
Ешитганларга Ҳақ раҳмати yozмадиму
Қиши омин desa Ҳақдин нидо келгай ey мумин
Zamin осмон омин билан қоим мақом айтармиш
Мақоми қоби қавсейн valazzollin оминдур
Қиши омин desa Ҳақ анга аytur кунда миғ раҳмат
Вашилан иннама амвал valazzollin оминдур
Rohidonlar тақиро омин билан роҳи ҳақиқатини
Hazrati муини омин demay нурӣ соқили курмадиму-
Yana амин-қин billah valazzollin оминдур
Kel ey Мағраб ду'а қилғил тамоми умматларга
Dilindir Robbiyal-a'la valazzollin оминдур
Ҳарир дузаҳда куйдирмас қо'л оқиб омин degанларни
Kongilda гоyбқун мифтаҳ valazzollin оминдур

Kıyametini görür olur emîn
O kulunu Rahmet et Kadir Mevla
O kulu sehavetli olmadımı
“Veladdâllîn” derse eder Hak rahmeti
Maşşergahda hiç görmez fazla külfet
Şükür et ey ümmeti devleti!
Hak Mustafa bu sözleri söylemedi mi?
Âmin derse elin açıp o kul
Hak Teâlâ kabul eder o anda
Reva eder itikadına olursa
O itikad vakti dua olmadı mı?
Ey birader Elhamdü’yü kıraat kıl!
İhlâs ile bu sûreyi tilavet kıl
Allah eğer lütfettiyse feragat kıl
Dinleyenlere Hak rahmeti yazmadı mı?
Kişi âmin derse Hak’tan nidâ gelir ey müminler!
Zemin âsuman âmin ile kâim makam söylemiş
Makamı kab-ı kavseyn “veladdâllîn âmin”dir
Kişi âmin derse Hak ona eder günde bin rahmet
Vasîlan innemâ amvâl “veladdâllîn âmin”dir
Rahidanlar tâkayra âmin ile hakikatini
Hazreti muîni âmin demeden nuru saçılı görmedi mi?
Yine âmin için billah “veladdâllîn âmin”dir
Gel ey MESREB dua et tamâm ümmetlere!
Dilindir rabbi’l-a’lâ “veladdâllîn âmin”dir
Harîr cehennemde yanmaz el açıp âmin diyenleri
Gönülde gayb için miftah “veladdâllîn âmin”dir.

Allohumma şolli vasallim va borik ala alhamduni sozini eşitganler huş kelibsizlar uşbu maclisda oltirganlar huş kelibsizlar ham oltirgan katta kiçik aça ukalar huş kelibsizlar

Allahümme salli ve-sellim va bârik alâ elhamdü sözünü dinlemeye hoş geldiniz! Bu mecliste oturanlar hoş geldiniz! Hem oturan büyük küçük ağabey-kardeşler hoş geldiniz!

TAMMAT TAMOM.... TAMAM

Aslının okunuşunu latinize ederek günümüz Türkiye Türkçesine aktardığımız manzum Fâtiha tefsiri, oldukça küçük hacimli bir eser olsa da, hayatı sözlü gelenek içerisindeki belirsizliklere bürünmüş gözükken Baba Rahim Meşreb'den kalma bir kayıt olması ve türünün otantik bir örneği olması bakımından önem taşımaktadır.

Metinden anlaşılacağı üzere Meşreb ilk kısımda Fâtiha sûresinin harflerinin ne ifade ettikleri üzerinde durmuştur. Burada kısmen Hurûflerin yaptığı gibi harflere ve sayılarına birtakım batınî anlamlar yükleme çabası görülür. Bilindiği üzere Hurûflik, Fazlullah-ı Hurûffî'nin (ö.796/1394) kurup geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan bâtnî bir akımdır.³⁷ Bu akımın etkisi hissedilen metne göre, Fâtiha sûresinin harflerinde birtakım sırlar vardır. Meşreb tefsirinin ilk bölümlerinde Fâtiha sûresindeki kelimelerin harf sayıları doğrultusunda yorumlar yapmaktadır.

- Elhamdü (الْحَمْدُ)'de 5 harf vardır ve beş vakit namaza tekabül eder
- Lillah (لِلَّهِ)'de 3 harf vardır. İlk beş harfe bu üç harf eklenince sekiz eder ki sekiz cennete işaret kabul edilir. Meşreb bunu okuyan için sekiz cennetin vacip olacağını söyler.
- Rabbi'l-âlemîn (رَبِّ الْعَالَمِينَ)'de 10 harf vardır ki sekiz ile birlikte 18 olur. 18 bin âleme tekabül eder.
- Er-Rahmân (الرَّحْمَن)'de 6 harf vardır. Böylece buraya kadar olan harfler 24'e tamamlanır. Bir güne yani 24 saate tekabül eder. Fâtiha 'yı gece gündüz okumak gerektiğine işaret kabul eder.
- Er-Rahîm (الرَّحِيم)'de yine 6 harf vardır. Böylece 24'e eklenince otuz tamamlanır. Bir ay otuz gündür. Kim bu ayın her günü okursa nurla dolar.
- Mâliki yevmi'd-dîn (مَالِكِ الدِّينِ يَوْمِ)'de 12 harf vardır. Bir yılda 12 ay olduğuna işaret eder. Ömrü boşa geçirmeyip senenin 12 ayı boyunca ihlâs ile okumak gerekir.
- İyyâke na'büdü (إِيَّاكَ نَعْبُدُ)'de 8 harf vardır. Öncekiler ile birlikte 50 eder. Kim Fâtiha 'yı okursa 50 yerden kolaylık bulur.

- Ve iyyâke nestaîn (وَأِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) 'de 11 harf vardır. Böylece toplam 61 olur. Dünyadaki denizlerin sayısı 61'dir.
- İhdina's-sırâta (اهْدِنَا الصِّرَاطَ) 'da 11 harf vardır.61 ile birlikte 72 harf olur. Ehl-i biatin 72 fırka olacağına işaret eder. Fâtiha 'yı çok okuyan bu 72 fırkadan olmaktan korunur.
- El-Müstakîm (الْمُسْتَقِيمَ) 'de 8 harf vardır. 80'e tamamlanır. Kıyamette 80 sopa dayak yemekten korunur.
- Sırâta'l-lazîna en'amte aleyhim (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) 'de 19 harf vardır. Böylece 99 olur ki bu Allah'ın Esmâ-i hüsnâsına tekabül eder.
- Ğayri'l-mağdûbi aleyhim (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) 'de 15 harf vardır. Böylece 114 olur. Bu da Kur'ân'daki sure sayısıdır. Bunu okuyan Kur'ân'ı hatmetmiş gibi olur.
- Vela'd-dâllîn (وَلَا الضَّالِّينَ) 'de 10 harf vardır. Böylece hepsi 124 olur. 124 bin peygambere delalet eder.
- Fâtiha nın 124 harfi vardır. Her harfe yüzbin sevap verilir. İhlâs ile okuyup gezen cennete gider.

Meşreb harf sayıları ile ilgili yorumlarından sonra metnin geri kalan kısmında âkil-bâliğ, dindar ve sâdık kimselere bu sözlerini açıkladığını, böylelikle Allah'tan merhamet umduğunu dile getirir. Ardından da ashabın Hz.Peygambere Fâtiha 'nın isimlerini sorduğunu, onun da Mü'min bir kul;

- El-hamdülillahi rabbi'l-âlemîn (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) der, ihlâs ile okursa Allah onun kalbini açar şeklinde cevap verdiğini ifade eder.
- Er-rahmâni'r-rahîm (الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) derse baht-ı devlet bulur. Allah'ın onu kaygı, keder ve mâtemden uzak tutacağını ve rahmet deryasına gark olacağını dile getirir.
- Mâliki yevmi'd-dîn (مَالِكِ الدِّينِ يَوْمَ) okuyana Allah'ın şevk vereceğini ve itaat edenin tevfik bulacağını söyler.
- İyyâke na'büdü ve iyyâke nestaîn (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ) derse ibadet etmekle Allah'a yakın olunacağı Fâtiha'yı okuyana cennet vaad edildiğini dile getirmektedir.
- İhdina's-sırâta'l-müstakîm (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) diyenin sırttan Burak ile geçeceğine, bu sûreyi çok okuyanın doğru yolu bulacağını ifade eder.
- Sırâta'l-lazîna en'amte aleyhim (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) Fâtiha'yı çok okuyanın ömrünün sonunu iman ile tamamlayacağını peygamberin söylediğini dile getirmektedir.

- Ğayri'l-mağdûbi aleyhim (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) okuyanın kıyamette emin olacağını,
- Vela'd-dâllîn (وَلَا الضَّالِّينَ) diyenin Hakk'ın rahmetine mazhar olacağı ve mahşer yerinde sıkıntı görmeyeceğini ifade eder.

Meşreb bu sözleri Hz.Peygamberin söylediğini vurgulayarak âmin diyenlerin duasının kabul olacağını söyler. Fâtîha'nın ihlâs ile okunması gerektiğini, dinleyenlere de Hakk'ın rahmet edeceğini dile getirir. Âmin diyene günde bin rahmet ineceğini hatırlatır ve hep birlikte âmin demeye çağırır. Meşreb kendisini de ümmetin tamamına dua etmeye çağırır. Âmin diyenin cehennemde yanmayacağını âmin demenin gönlü gayba açan bir anahtar olduğunu dile getirerek metni tamamlar.

Sonuç

Son dönem Çağatay şairlerinden Baba Rahim Meşreb'in Melâmî-Kalenderî bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır. Kaşgar'da yedi yıl dinî-tasavvufî bir eğitim sürecinden sonra ömrünün büyük bir kısmını Türkistan'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada seyahatle geçirdiği söylenebilir. Gerek hayatı ile ilgili bilgilerin, gerekse şiirlerinin halk arasında sözlü nakil yöntemiyle uzun yıllar aktarılagelmiş olmasının, Meşreb'in seyahatle geçen hayat hikayesi ile bağlantılı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Emir Mahmud'u küçük düşürücü davranışlarda bulunduğu için Kunduz şehri âlimlerinin fetvasıyla 1711'de Belh'te asılarak idam edilmiş olması onun kişiliğinde sıradışı olduğu kadar bazı aşırılıkları olduğu şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim kıssasında adını "Hudâî" olarak söylemesi üzerine âlimlerin gösterdiği tepki, Özbekler ile giriştiği bir tartışmadan küfür ile itham edilmesi gibi anlatılar bu bağlamda dikkat çekicidir. Yine Âfâk Hoca'nın "Onda Hallac'ın kokusunu duyuyorum." ifadesi de aynı yönelimin bir başka tespiti olarak değerlendirilebilir. Bunlar Meşreb'in Batnî-Hurûfî eğilimleri sebebiyle onaylanmayan, zaman zaman da tepki alan halleridir. Bununla beraber Meşreb'in şiirleri ve menkıbelerinin, halk arasında oldukça rağbet görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Meşrebhan denilen sadece onun şiirlerini bestesiyle okuyan halk sanatçıları/yorumcuları olduğu bilinmektedir. Kıssasında da sözü edildiği üzere Şah Meşreb Kur'ân'ın tamamını nazmetmek istemiş ancak Âfâk Hoca tarafından bu isteği onaylanmamıştır. Dolayısıyla Meşreb'in manzum Fâtîha tefsiri bu arzusunun bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Basılı nüshasını tespit edemediğimiz bu metin Özbekler arasında sözlü olarak nakledilegelmiştir. Tespit ettiğimiz elyazması nüsha Çağatayca aslından latinize edilerek günümüz Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu kısa tefsirin ilk

kısımında harflerin sayılarından hareket ederek onların tekabül ettiği kavramlar üzerinde duruldu; Fâtîha'nın ve Fâtîha okumanın faziletlerinin işlendiği görülmektedir. Harflerin açıklaması tamamlandıktan sonra metnin ikinci kısmında Hz.Peygamber'in ağzından Fâtîha okumanın önemi ve faydaları üzerinde durulmaktadır. Metnin ilmi bir tefsir niteliğinden ziyade halka yönelik vaaz ve nasihat içerikli bir üslup taşıdığı görülmektedir. Halk arasında gördüğü ilgiyi ise didaktik bir hedef taşımakla birlikte şiirsel yöntemi tercih etmesi, akıcılığı ve anlaşılabilirliği ile halkın istifadesine elverişli bir metin olmasına bağlamak mümkündür.

Notlar

- (*) Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- 1 Bu mesele onun kendisini gittiği yerlerde "Hüdâî" ismiyle tanıtmasına bağlı olarak Tanrılık iddiasında (Hüdâilik Davası) bulunduğu şeklinde anlaşılması konusudur. Konu *Şah Meşreb Kıssası*'nda şu şekilde anlatılmaktadır: "... Mollalar arasında bir molla çıkıp Şah Meşreb'e selam verdi ve sordu: 'Ey kalender adın nedir?' Şah Meşreb: 'Adım Hüdâî' dedi. Mollalar bunu duyunca 'Yakalayın bu kalenderi, kâfir oldu, dâvâ-yı hudâîlik yapıyor. Bunu öldürmek lazım' dediler. Şah Meşreb kendisini eşekten atıp kaçtı. Bu kaçışla Mahmud Han'ın sarayına vardı...". Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, neşr. O. Abdullaev-A. Haydarov, Taşkent, 1991, s. 46. Meşreb'in bu olaydan önce tavırları itibarıyla tevhid ve fenâ görüşünü ifade eden "enelhak" sözünün sahibi Hallâc-ı Mansûr'a benzetilmesi de söz konusu olmuştur. Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, s. 14. Hallâc-ı Mansûr'un görüş ve düşünceleri hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377-381.
 - 2 Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, s. 3-4; Sadi Gedik, "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nin Dil Özellikleri", *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, ss. 1369-1370; Necdet Tosun, "Çağatayca Menakıpnameler", <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/yazdir/cagatayca-menakipnameler-eylu-2012>.
 - 3 Bkz. Dilorom Hamroeva, "Mashrabga Munosabat", http://www.academia.edu/320017/Mashrabga_munosabat (17.12.2012).
 - 4 Sadi Gedik, "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nin Dil Özellikleri", s. 1370.
 - 5 Bilinmeyen bir şahıs tarafından nazım-nesir karışık olarak kaleme alınmıştır. Eserde Baba Rahim Şah Meşreb'in hayat hikâyesinin yanında şiirleri de yer almaktadır. Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eser, Taşkent (1886) ve Buhara'da birkaç defa Arap alfabesi ile yayımlanmıştır. Buhara baskısında eserin adı "Dîvân-ı Meşreb" olarak kayıtlıdır. Eser, Kril alfabesine çevrilerek Özbekistan'da Mahmud Hasanî (Taşkent 1991) ve Sayfiddin Rafiddin tarafından (Kıssa-i Maşrab, Taşkent 1992) yayımlanmıştır. Bazı araştırmacılar eseri derleyen kişinin Pirmat Sitârî olduğunu söylemişse de bu henüz kesinlik kazanmamış bir tahmindir. Eser, Türkiye'de de doktora tezi olarak hazırlanmıştır.
 - 6 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, s. 4.
 - 7 "Elifi gönle yerleştirmeyi besmeleden öğrendim Şehit kanını dökmeyi kelimullahdan öğrendim Herkes der Meşreb bunca ilmi kimden öğrendin Hudâ lutfeyledi ben her şeyi Mevlâ'dan öğrendim." Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, s. 5.

- 8 Yeni elbiselerini başkasına verdiği için kendisine neden böyle yaptığını soran annesine: “Ey ana, siz doğurduğunuzda elbise var mıydı? Yine çıplak gezerim.” demiştir. Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 6.
- 9 “Sağlıkta oturup ekmeğini rahatça yesen
Pîr-i Kenan olsan dahi ölüp karşısında çaresiz kalacaksın.” Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 6.
- 10 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 7.
- 11 “Aşk içine adım atınca terk-i ser ettim
*Sinemi ben melâmet okuna siper ettim
Bu menzili beyhude bırakıp sefer ettim
Tâ âlemi zahire gelip ben güzer ettim
Terk ettim cümleyi kat-ı nazar ettim.”* Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 9.
- 12 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 9-10.
- 13 “Bugün mahdum-ı Azam padişahım görmeye geldim
*İti gibi âsitânesine yüzümü sürmeye geldim
Kıyamet bâr-gâhını düzer ol gün melâikler
Ki sen kim ya nazarsın ben miyim zâr olmaya geldim
Senin büyüklüğün şöhreti âlemi tutmuştur
Kulun Meşreb dua-yı hayfla yâd etmeye geldim.”* Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 9, 11, 12.
- 14 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 9-12.
- 15 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 17.
- 16 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 21-22.
- 17 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 23.
- 18 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 24.
- 19 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 27.
- 20 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 28, 31.
- 21 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 28, 46, 47.
- 22 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 30, 31, 32.
- 23 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 38.
- 24 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 40.
- 25 “İşan Âfâk Hoca dedi ki: “Ey sûfiler Meşreb’i yakalayın. Ondan Hallac-ı Mansur kokusu geliyor.” Sûfiler Meşreb’i yakalayıp bağladılar.” Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 14.
- 26 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 42, 46.
- 27 Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 42-43.
- 28 “Her kişinin derdi olursa ağlasın yar önünde,
Kalmasın ukde yürekte izhar etsin önünde” Bkz. Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kısası*, s. 49.
- 29 Sadi Gedik, “Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb’in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi’nin Dil Özellikleri”, s. 1370.
- 30 Necdet Tosun, “Çağatayca Menakıpnameler”, <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/yazdir/cagatayca-menakipnameler-eylul-2012>.

- 31 Ali Öztürk, "Kur'ân'a Dayalı Edebî Türler", *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz, Ankara 2012, s. 258.
- 32 Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1956, Salât, 38,40; Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998, I, 228.
- 33 Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979, Tefsirü'l-Kur'ân, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil Attar, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1991, III, 450.
- 34 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, tsh. Muhammed Hüseyin Arab, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997, I, 34.
- 35 Bir örnek için bkz. Hüseyin Özcan, "Hacı Bektaş Veli'nin Fatiha Tefsiri", *Millî Folklor*, 2008, Yıl: 20, S. 80, s. 39-52; *Fatiha Tefsiri Hacı Bektaş Veli*, Hazırlayan: H. Özcan, İstanbul: Horasan Yayınları, 2008.
- 36 Metnin okunuşu latinize edilirken günümüz Özbek telaffuzu esas alınmıştır. Basılı bir nüshasını tespit edemediğimiz metnin, sözlü gelenek yoluyla nakledildiğinden Çağataycanın zaman içindeki telaffuz değişimlerine maruz kalmış olması muhtemeldir. Ayrıca metinde imla yönünden birtakım hatalar söz konusudur. Metni kaleme alan kişinin kelimelerin sözlükteki halini esas alarak değil, duyduğu/telaffuz edildiği şekilde yazdığı anlaşılmaktadır.
- 37 İslâm dünyasında harflerin bazı gizli özelliklere sahip olduğu düşüncesi hayli eskidir. Örneğin VIII. yüzyılda aşırı Şiîler'den Muğîre b. Saîd el-İclî Allah'ı harflere benzetmişti. Daha sonra Hurûfî anlayış ve yorumlar, başta bazı mutasavvıflar olmak üzere çeşitli İslâmî gruplar arasında ilgi görmüş, özellikle İbnü'l-Arabî'nin katkılarıyla bu ilgi daha da artmış, İbn Haldun ve Kâtib Çelebi gibi âlimler bile bu anlayışın etkisine kapılmışlardır. Fakat İslâm dünyasında bâtinî düşüncelerin ışığında Huruffiliği bir sistem şekline sokan ve bir fırka halinde yayan kişi Fazlullah-ı Hurûfî olmuştur. XIV. yüzyılın ikinci yarısında bâtinî yorumları sayesinde gün geçtikçe taraftar kazanan Fazlullah-ı Hurûfî, düşüncelerinin şeriate aykırı olduğu yönünde ulemâ ve fukahânın görüş bildirmesi üzerine Timur tarafından takibata mâruz kalmış ve Timur'un oğlu Mîrân Şah tarafından yakalanıp Alıncak Kalesi'nde hapsedilmiştir. Yargılama sonunda Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'in kadısı Bâyezîd'in fetvasıyla öldürülmüştür. Doğum yeri olan Esterâbâd'ın dışında Horasan, İsfahan, Cîlân, Tebriz ve Şirvan gibi yerleri dolaşmış buralarda inancını yayan ve halifeler yetiştiren Fazlullah'ın idam edilmesinden sonra başta en önemli adamı ve başhalifesi Ali el-A'lâ olmak üzere çok sayıda mürid ve halifesi şiddetli baskılara rağmen Horasan, İsfahan, Suriye, Azerbaycan ve Anadolu gibi yerlerde Huruffiliği yaymaya çalışmışlar; inançlarını bazı âlim, şair, sanatkar ve devlet adamlarıyla seyyidlere benimsetmişler; yetiştirdikleri şairler aracılığıyla halk arasındaki konumlarını güçlendirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Hüsametdin Aksu, "Huruffilik", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil Attar, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1991.

Aksu Hüsametdin, "Huruffilik", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 408-412.

Âlûsî Abdullâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, tsh. Muhammed Hüseyin Arab, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997.

Buhârî Muhammed b. İsmail, *Sahîhü'l-Buhârî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.

Ebû Dâvûd, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1998.

Fâtiha Tefsiri Hacı Bektaş Veli, Hazırlayan: H. Özcan, İstanbul: Horasan Yayınları, 2008.

Gedik Sadi, "Son Dönem Çağatay Şairi Baba Rahim Meşreb'in Kitab-ı Mebde-i Nur Mesnevisi'nin Dil Özellikleri", *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, pp. 1369-1400.

Hamroeva Dilorom, "Mashrabga Munosabat", http://www.academia.edu/320017/Mashrabga_munosabat (17.12.2012).

Mahmud Hasanî, *Şah Meşreb Kıssası*, neşr. O. Abdullaev-A. Haydarov, Taşkent, 1991.

Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1956.

Özcan Hüseyin, "Hacı Bektaş Veli'nin Fâtiha Tefsiri", *Millî Folklor*, 2008, Yıl: 20, S. 80, s. 39-52.

Öztürk Ali, "Kur'ân'a Dayalı Edebî Türler", *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, edt. Ali Yılmaz, Ankara 2012.

Tosun Necdet, "Çağatayca Menakıpnameler", <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/yazdir/cagatayca-menakipnameler-eylul-2012>.

Uludağ Süleyman, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 377-381.

فیغمه ایلیلار روزی جزاومت نی اییرلار من
بودنیا هلیکده راحت او چون پاییم ز تمهسوت
یوروب عیشتی فراغت ده که من بر کخط پایتقا سسمن
جنها ننی سر وی من اصلا عن در بختی ز مسسمن
سفر نی هشت مغولی من موتزه بر منزل توزیها
فیغمه ایلیلار روزی جزاومت نی اییرلار من
میگ یولو مدیره جان بییرگان خلیلین حاج
دیلیلار سسایه با که یغمه آدم صواحت حاج

کرای در کا پهمه نوح چون صاحب علم حاج

عوز بالله من شیطان الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم
دوسلار بییگه بر نوکتتم سسوز آجای دیر من
بر نوکتتم دین دور لال آلیب سساجای دیر من
اکهر بیستی خاصیتن یازای دیر من
یول یاغ ایجیره کیریب کول لارا اوزی دیر من
تالیب لارا کا بو سسوز لار نی ایبتای دیر من
اکهر ده بییشد حریب بار بییشد وقت نهماز

خدا دوزخ ده کویا وره منسی قول آجیب آمین دیکاندری
کونکلده غیب چون مفتاح ولا ضالین آمین دور
الام صا و سلیم و بارک علی احمدینی سسوزینی
ایشتنکالار خوش کلایب سسینلار او شیو
مجلسده اولتو گانلار شو شو کلایب سسینلار
بیم اولتور کان کتم کیچیک آقم اوللار شو
شو کلایب سسینلار تهمت گانلار
اکر کوب دور خطه منی عیب کوب بتور عیب
قیما تک اولقو فاندده دفایینکی نی او
نتمانک اکر کور سسینر طیحده کوب خطانی
اوز و منی سسوکتک اولی سسوکتک اثنی

Baba Rahim Meşreb'in Manzum Fâtiha Tefsiri'nin son kısmı